

MINTAQADA ZIYORAT TURIZM SALOHIYATINI OSHIRISH MEXANIZMINING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI

J.N.Uzaqov-Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, iqtisodiyot kafedrası katta o‘qituvchisi, Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti mustaqil tadqiqotchisi.

K.S.Jumanazarov-Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrası mudiri.

Аннотация: Maqolada ziyorat turizmning miliy iqtisodiyotra qo‘shgan hissasi va tarmoq sifatida shakllanishi, salohiyati keltirilgan bo‘lib, ziyorat turizm industriasini rivojlantirish va uning faoliyatidan ijobiy ijtimoiy-iqtisodiy samara olish, jalb etuvchanlik darajasini oshirish imkoniyatlari ichki va tashqi turizmga ta’siri asoslangan, ahamiyatini ko‘rsatib beruvchi masalalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Salohiyat, raqobat, tartibga solish, iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, boshqarish, mintaqa turizmi, ziyorat turizm, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, turistik xizmatlar, ilmiy tadqiqot, turistik obyektlar, madaniy meros, turizm infratuzilmasi.

Kirish. Oxirgi o‘n yilliklarda turizm sohasining jahon va milliy iqtisodiyotlarga ta’siri jiddiy ravishda ortib bormoqda. Turizm va rekreatsiya sohasining faoliyat yuritishi va shakllanishining o‘ziga xos xususiyatlari uning salohiyati sezilarli darajada sifat va son ko‘rsatkichlari bilan tavsiflanadi.

Bugungi kunda O‘zbekiston juda katta turizm va rekreatsiya salohiyatiga ega. Unda jami 8,8 mingta madaniy meros obyektlari mavjud bo‘lib, ulardan 209 tasi 4 ta muzey shahar — “Xiva shahridagi Ichan-qal’a”, “Buxoro shahrining tarixiy markazi”, “Shahrisabz shahrining tarixiy markazi”, “Samarqand shahri” hududida joylashgan va YUNESKO Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Mamlakatda 11 ta milliy tabiat bog‘i va davlat qo‘riqxonasi, 12 ta davlat buyurtma qo‘riqxonasi, 106

ta muzey, 37 ta teatr, 187 ta madaniyat va istirohat bog'i va boshqa ko'plab turizm obyektlari mavjud¹.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasida ushbu sohani rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari, jumladan, turizm industriyasini jadal rivojlantirish, uning iqtisodiyotdagi roli va hissasini oshirish, turizm xizmatlari sifatini diversifikasiya qilish va takomillashtirish, turizm infratuzilmasini kengaytirish vazifasi belgilangan².

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, turizmni rivojlantirishning muvaffaqiyati bevosita ushbu sohaning davlat darajasida qanday qabul qilinishiga, davlat ko'magidan qanchalik bahramand bo'lishiga bog'liq. Davlat darajasida turizmga g'amxo'rlik qilish turizm xizmatlari eksportini sezilarli darajada oshirish va turizm balansining ijobiy saldosini ta'minlash imkonini beradi.

Zamonaviy turizm nafaqat iqtisodiyot, balki uning ijtimoiy tarkibiy qismi, jumladan, ijtimoiy sohani rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash, madaniy salohiyatni saqlash va rivojlantirish, bo'sh vaqtdan oqilona foydalanish va takror ishlab chiqarish salohiyatini tiklashga ham faol ta'sir ko'rsatadi. Mamlakat va uning hududi turizm biznesini yuritish va yashash uchun yanada jalb etuvchan bo'lib kelmoqda.

Turizmning iqtisodiy samaradorligi shuni taqozo etadiki, mamlakatda turizm ijtimoiy-iqtisodiy kompleksning boshqa tarmoqlari bilan ketma-ket va birgalikda rivojlanishi kerak. Ta'kidlash lozimki, turizmning mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'siri turizm har tomonlama rivojlanib, boshqa tarmoqlar rivojiga zarar etkazmagan holdagina yuz beradi. Dinamikada kuzatiladigan turizmni rivojlantirish jarayoni, uning doimiy sifat o'zgarishlari, turizmga yangi texnologiyalarning kirib kelishi bilan bog'liq bo'lgan turlarning ko'payishi har bir mamlakatning iqtisodiy

¹ Uzbekistan занял четвертое место в рейтинге стран. Режим доступа: <https://www.podrobno.uz/cat/podrobno/uzbekistan-popal-na-chetvertoe-mesto-v-reytinge-stran-s-samoy-bystrorazvivayushcheyeva-industriyu-tu/>

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 07.02.2017-yildagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni.

rivojlanishi uchun ushbu murakkab va muhim tizimning boshqaruv usullarini doimiy yangilash va takomillashtirishni talab qiladi.

Turizmga oid ilmiy adabiyotlarda hozircha turizmning yagona ta’rifi mavjud emas. Qonunchilik me’yoriy hujjatlari va adabiyot manbalarida turizmning 30 dan ortiq ta’rifi mavjud degan fikr bor. Bu esa “turizm” tushunchasining ko‘p qirraliligidan dalolat beradi va uning mohiyatidan kelib chiqadi. Turli mualliflar tomonidan ilmiy manbalarning tadqiq etilishi “turizm” kategoriyasini ta’riflashga nisbatan bir qancha yondashuvlarni ko‘rsatish mumkin.

Turli mualliflar va tadqiqotchilarning yuqorida keltirilgan yondashuvlaridan kelib chiqadiki, turizmni yagona nuqtai nazardan tavsiflab bo‘lmaydi, chunki uning tarkibiy jihatlaridan hech birini mutlaqlashtirish mumkin emas. Ularning ko‘pchiligida bu tushuncha faqat iste’molchi nuqtai nazaridan talqin qilinadi, ya’ni turizm ma’lum maqsad bilan amalga oshiriluvchi sayohatdir. Fikrimizcha, “turizm” tushunchasi nafaqat iste’molchi nuqtai nazaridan, balki ishlab chiqaruvchi nuqtai nazaridan ham – turli olimlar tomonidan turizm xizmatlari va tovarlarini ishlab chiqarish va sotish sohasi sifatida ko‘rib chiqilishi lozim.

O‘zbekiston turizmning turli turlarini rivojlantirish uchun yuqori salohiyatga ega. Turizm qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2016-2023 yillarda mamlakatimizda turizmni rivojlantirish ko‘rsatkichlari barqaror ravishda ortib bordi (1.1-rasm). 2019-2023 yillarda mamlakatimizga kelgan sayyohlar soni 3,2 baravarga oshdi va 6,9 million kishini tashkil etdi. 2020 yilda vaziyatni yaxshilash bo‘yicha ko‘rilgan moliyaviy, tashkiliy va iqtisodiy chora-tadbirlarga qaramay, mamlakatga 1,3 million turist tashrif buyurdi, ya’ni tashriflar soni 5 barobar kamaydi. 2021 yil turizmning tiklanish davri bo‘ldi, yil davomida O‘zbekistonga 1,9 million xorijiy sayyoh tashrif buyurdi. Mamlakatga kelgan sayyohlar soni o‘tgan yilga nisbatan 2,7 barobar oshib, 6,8 million kishini tashkil etganiga qaramay, 2023 yilda 2019 yildagi ko‘rsatkichga erishilmadi³. 2020 yilda tashqi chegaralarning yopilishi chet ellik sayyohlar kelishini

---

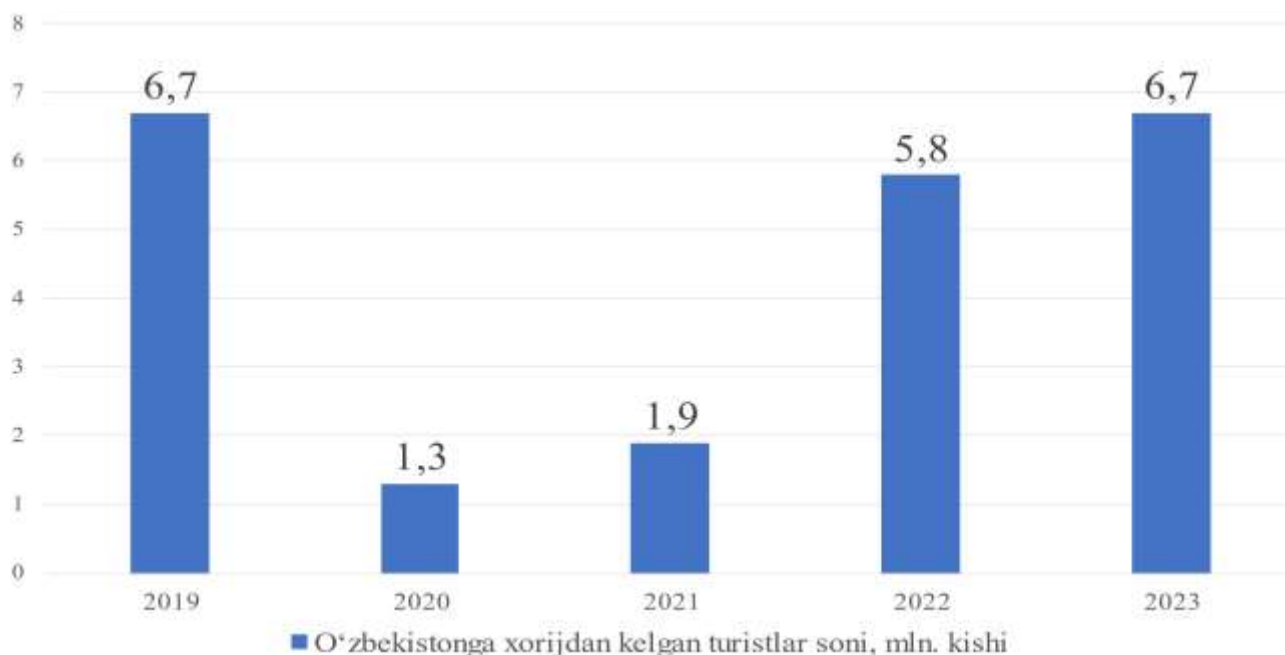
³ Ўзбекистонда туризм: пандемиядан олдин ва кейин. Получено 7-февраль 2023 г., из UzAnalytics: <https://uzanalytics.com/iqtisodi%D0%B5t/8193/>.

butunlay to‘xtatib qo‘ydi. Bundan tashqari mamlakat bo‘ylab karantin cheklavlari joriy etilishi ichki turizmni ham deyarli to‘xtatdi.

Mamlakatda hukumatning turizmni tiklash va uni jonlantirishga qaratilgan izchil sa‘y-harakatlari qatoriga ziyorat turizmini rivojlantirishga alohida urg‘u berilishini kiritishimiz mumkin. Ta’kidlash joizki, O‘zbekistonning ziyorat turizmi yo‘nalishidagi jozibasini oshirish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning 5611-sonli farmoniga ko‘ra, 2017 yilning 5 yanvar kundan O‘zbekistonning madaniy-tarixiy va diniy-ma’naviy merosi va an‘analarini o‘rganish uchun tashrif buyuruvchi xorij fuqarolariga 2 oygacha bo‘lgan muddat bilan beriluvchi “Pilgrim visa” joriy etildi.

Shu bilan birga, ziyorat turizmi ob‘ektlari bo‘yicha ma’lumotlar paketi shakllanmaganligi, turistlarning kelayotgan mamlakati, madaniyati, urf-odatlarini, diniy qadriyatlari kabilar e’tiborga olingan holda tur paketlar tasniflanmaganligi, turistlarga yordamchi bo‘ladigan ob‘ektlar xaritalari tayyorlanmaganligi, ziyorat turizmi infratuzilmasining etarli darajada shakllanmaganligi va ziyorat turizmini tashkil etishda innovatsion omillardan foydalanish mexanizmi ilmiy asoslanmaganligini ta’kidlash zarur.

1.1-rasm. O‘zbekistonga xorijdan kelgan turistlar soni, mln. kishi⁴

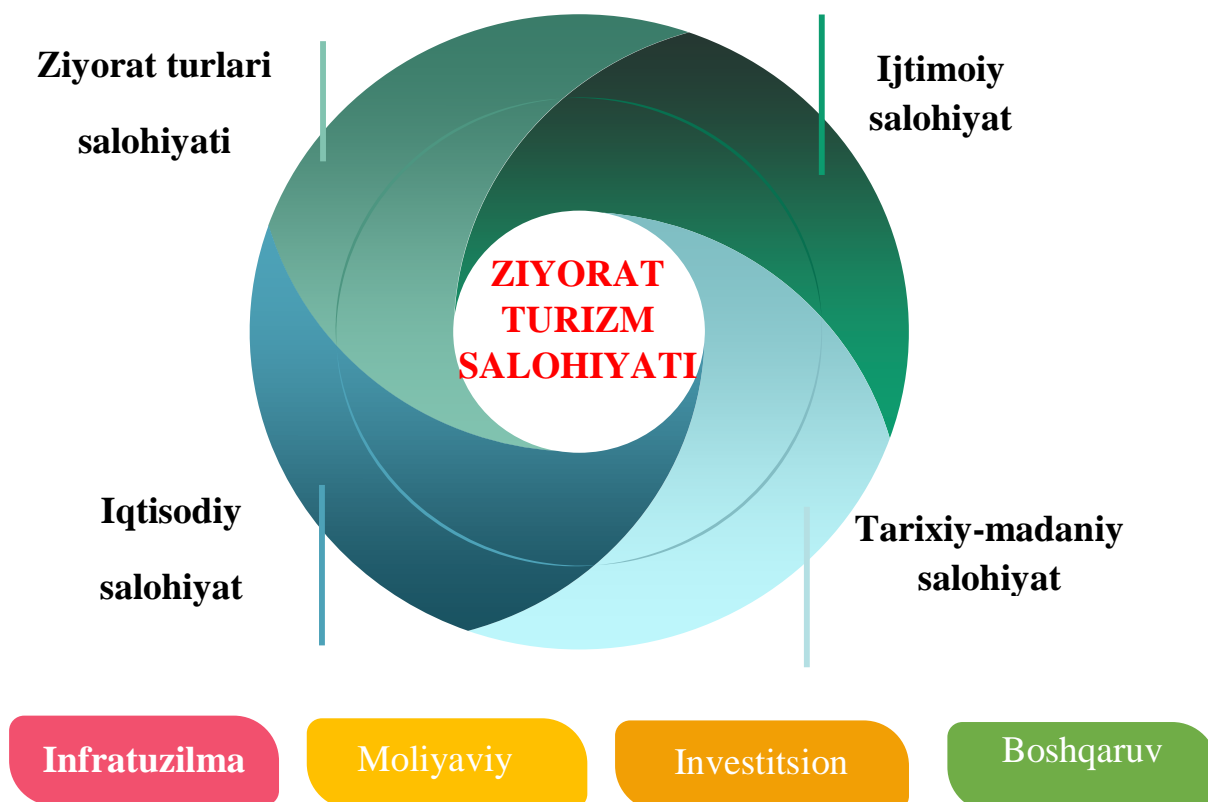
Ziyorat turizm salohiyati uni tashkil etuvchi yuqoridagi salohiyatlardan tarkib topadi: tabiiy-resursli, tarixiy-madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy salohiyat (1.2-rasm).

Tabiiy-resursli salohiyat – kelib chiqishi tabiiy bo‘lgan turizm-rekreatsiya resurslari bilan ham, obyekt yoki hududga tashrif buyurishning eng yuqori darajasi bilan ham belgilanadi, bu darajadan ortib ketish turistlarning harakatlari natijasida yoki turizmga xizmat qiluvchi infratuzilma faoliyati natijasida geotizimning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi munosabatlar buzilishi va nomaqbul ekologik oqibatlar olib keladi. Tarixiy-madaniy salohiyat madaniy-ma’rifiy turizm obyektlarining imkoniyatlari, ulardan foydalanish xususiyati, ahamiyati, semantik qiymati va auditoriyaga kirishuvchanligini yoritib beradi.

⁴10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.01.2019-yildagi PF-5611-son “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni.

1.2-rasm.

Ziyorat turizm salohiyatining asosiy tarkibiy qismlari⁵

- ziyorat turizm infratuzilmasini yaxshilash, shuningdek, xizmat ko‘rsatish sohalari bilan uyg‘unlikda faoliyat ko‘rsatishi bilan bog‘liq huquqiy me‘yoriy asoslarni takomillashtirish, shuningdek soliqqa tortish, sug‘urta, tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida islohotlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq;

- ziyorat turizm xizmatlar bozorining chegaralari va subyektlarini aniq belgilash talab etiladi.

Mintaqa ziyorat turizm salohiyatdan foydalanish sharoitida ziyorat turizm korxonalarini davlat tomonidan qo‘llab quvvatlash ziyorat turizmning iqtisodiy salohiyatdan foydalanish samaradorligini oshirish imkonini yaratadi. Bu quyidagi muammolar bilan uzviy bog‘liqdir:

⁵Manba: muallif tomonidan tuzilgan.

- ba'zi ziyorat turistik xizmatlar milliy qadriyatlarning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi, ularga talabni shakllantirishni tadbirlarni amalga oshirish lozim;

- ziyorat turistik xizmatlarni ishlab chiqarish va iste'mol qilish sohasidagi moliyaviy barqarorlik omili iste'molchilar nazorati ostidagi bozordan tashqari tuzilmalarning mavjudligini talab qiladi;

- aholi jon boshiga to'g'ri keladigan real daromadlarni oshishi yoki kamayishi ichki ziyorat turizm salmog'ini oshishi yoki kamayishi, shuningdek imkoni mavjud aholining real ehtiyojlariga muvofiq faqat bozor mexanizmidan foydalangan holda ziyorat turistik xizmatlarni taqsimlash mumkin emasligi;

- ziyorat turistik xizmatlarning modernizatsiyalash va diversifikatsiyalashni taqozo qiladi. Ziyorat turizm sohasida resurslardan samarali foydalanish.

1. Ziyorat turizm salohiyatining umumiy tarkibini o'rganishda uni tizim sifatida ko'rib chiqish muhim jihat hisoblanadi. Ziyorat turizm salohiyatining umumiy tarkibiy qismi sifatida tizimli yondashuv nuqtai nazaridan ziyorat turizm obyekti (turist) subyektiv va o'zgaruvchan xususiyatga ega ehtiyojlarning ziyorat turizm salohiyatini shakllantiradi, ziyorat turizm subyektlari esa obyektiv xususiyatga ega imkoniyatlarning umumiy ziyorat turizm salohiyatini shakllantirish uchun asosdir.

2. Ziyorat turizm salohiyati – ziyorat turizm industriyasini rivojlantirish va uning faoliyatidan ijobiy ijtimoiy-iqtisodiy samara olish va ziyorat turizmning jalb etuvchanlik darajasini oshirish imkoniyatlari mavjudligidir; ziyorat turizm salohiyati – ziyorat turizm faoliyatini tashkil qilish maqsadida tashkilot tasarrufida bo'lgan resurslar yig'indisi.

3. Mintaqada ziyorat turizmni rivojlantirish shartlari va uning imkoniyatlarini o'rganish bilan shug'ullanuvchi mualliflarning ilmiy qarashlarini o'rganish quyidagi asosiy shart-sharoitlar bloklarini aniqlash imkonini berdi: ijtimoiy-geografik vaziyat, geosiyosiy vaziyat, ziyorat turizm-rekreatsion faoliyatini amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy shartlari, atrof-muhit sharoitlari.

Shuning uchun ziyorat turizm salohiyatini samarali shakllantirish, rivojlantirish va amalga oshirish, birinchidan, uning resurslar tarkibiy qismini, ikkinchidan, resurslarning hududiy birikmasini, uchinchidan, ularni amalga oshirish shartlarini har tomonlama tahlil qilish bilan o‘ringa ega bo‘lishi mumkin.

4. Tuzulmaviy jihatdan ziyorat turizm salohiyati o‘zaro bog‘liq tabiiy-resurs, tarixiy-madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatlar yig‘indisini ifodalaydi.

5. Ziyorat turizmning faoliyati va rivojlanishi salohiyatlarining amalga oshirilgan tahlili turizmni boshqarish predmetini ajratib ko‘rsatishga asos bo‘ladi.

6. Bizning fikrimizcha, ziyorat turizm sohasini davlat tomonidan tartibga solishning asosiy jihatlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

– davlatning iqtisodiy siyosati va ziyorat turizmni rivojlantirish bo‘yicha joriy va istiqboldagi strategik maqsad va vazifalarni belgilashda o‘zaro muvofiqlikni ta‘minlash;

– ziyorat turizmni rivojlantirishga oid davlat siyosatini realizatsiya qilish uchun markaziy va mahalliy hokimiyat organlari hamda turizm infratuzilmasi sub’ektlarining mas‘uliyatini oshirish;

– sohada erkin raqobatni rag‘batlantirish maqsadida bozor tizimining samarali amal qilishiga imkon tug‘diruvchi huquqiy asos va ijtimoiy-iqtisodiy muhitni ta‘minlash;

– turistik xizmatlar bozorida raqobatni himoya qilish.

7. Ziyorat turizmi uchun diniy qadamjolarining o‘zi etarli emas. Sayyohlarni jalb qilish uchun targ‘ibot ishlari yaxshi yo‘lga qo‘yilishi, qulay viza tartibi, aeroport, mehmonxonalarda ibodat amallarini bajarish uchun shart-sharoit bo‘lishi kerak.

8. Ziyorat turizmini rivojlantirish uchun zarur infratuzilma ob’ektlari – mehmonxonalar tizimini rivojlantirish, mehmonxonalar, aeroport va vokzallarda mehmonlarni kutish zallarining ziyorat turizmi standartlariga javob berishi masalalarini hal etish zarur.

Shu nuqtai nazardan, Qashqadaryo mintaqasida ziyorat turizmi klasterlarini shakllantirish muhim bo‘lib, iqtisodiy-ijtimoiy va innovatsion salohiyatini kengaytirish, uning raqobatbardoshligini oshirish, ziyorat turizmini yanada rivojlanishini ta’minlash imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Eshtayev A.A. O‘zbekistonning turizm salohiyati va uni rivojlantirish istiqbollari. (Monografiya) – Samarqand: “Ipak yo‘li” Turizm va madaniy meros xalqaro universiteti nashriyoti, 2023. 8 bet;
2. Jo‘raeva. S. O‘zbekistonning janubiy hududlaridagi ziyoratgohlar tarixi va ularning mahalliy aholi hayotida tutgan o‘rni. (Monografiya)- Toshkent: “Davr matbuot savdo”.
3. Uzoqov J.N. “Qashqadaryo mintaqasida ziyorat turizmning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati va o‘rni”. // QAR MII “Innovatsion texnologiyalar” ilmiy jurnali, ISSN: 2181-4732, Maxsus son, 2023 yil, dekabr, 136-142 bb.
4. Jamshid Uzokov. “Government regulation and management of the development of pilgrimage tourism in uzbekistan.” //, Journal of Management Value & Ethics, Gwalior management academy, ISSN: 2249-9512, Jan-March 24 Vol. 14 No. 01, Sijif 8.001 & Gif 0.626, 101-113.
5. Uzoqov J.N. “Ziyorat turizmning tarmoq sifatida shakllanish tarixi va ziyorat turizmning rivojlanish bosqichlari.”//, Xorazm Ma‘mun Akademiyasi axborotnomasi, ISSN: 2091-573 X, ilmiy jurnal.-№2024-4/2 (113), 145-149 bb.
6. Abduvohidov A.M., Umirova D.S., Abriyev Z.S. Turizm rivojlanishini prognozlash. O‘quv qo‘llanma. – T.:TDIU, 2019. 43 bet;
7. Alimova M.T. Hududiy turizm bozorining rivojlanish xususiyatlari va tendensiyalari (Samarqand viloyati misolida): iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – S.: SamISI, 2017. - 265 b.

8. Голышева Е.В. Совершенствование организационных механизмов регулирования развития туризма в рыночных условиях: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Т., 2012. – 25 с.
9. Ф.М., Жалолоиддинова Х., Нурматова С. Туризм в Узбекистане после COVID-19. //Научно-электронный журнал «Экономические и инновационные технологии», 2021. - № 1 (январь-февраль). – С. 333-341;
10. Safarova N.N. Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga turizm sohasi ta'sirini baholash usullarini takomillashtirish: i.f.d.. dokt. dissertatsiya avtoref. – Tashkent, 2018;
11. Тураев Б.Х. Развитие организационно-экономических механизмов управления региональным туризмом: Автореф... докт. экон. наук. – Т., 2011. – 52 с.;
12. Hamidov O.H. O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirishni boshqarish mexanizmini takomillashtirish. Iqt. fan. dokt. (DSc) diss... avtoreferati. – Samarqand, 2017.-7 b.
13. Safarova N.N. Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga turizm sohasi ta'sirini baholash usullarini takomillashtirish: i.f.d.. dokt. dissertatsiya avtoref. – Tashkent, 2018.
14. Святохо Н.В. Сущность и компоненты туристского потенциала территории // Проблемы материальной культуры. 2006. № 88. — С. 95-98.
15. Святохо Н. В. Концептуальные основы исследования туристского потенциала региона. // Экономика и управление. 2007. – №2. – С. 30–36.
16. Севастьянова С.А. Региональное планирование развития туризма и гостиничного хозяйства: учеб. пособие. – М.: КНОРУС, 2007. – 256с.
17. Hassib R. Islamic Tourism and Sustainable Development: From Utopia to Reality. // International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage: Vol. 8, 13. 2020.

18. С далним прицелом. [Электронный ресурс].–Режим доступа: <https://pv.uz/ru/newspapers/s-dalnim-pritselom> (дата обращения: 05.04.2021 г.)

19. Соцков В. В. Современные бизнес-технологии участников туристских проектов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://profsobranie.ru/assets/files/2021/профессорский-журнал_рекреация-и-туризм-2021-1-итог.pdf (profsobranie.ru) (дата обращения: 15.02.2022).